

МУЗЕЄЗНАВСТВО

**ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОГО ТОВАРИСТВА
ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК СТАРОВИНИ І МИСТЕЦТВА
ЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК МУЗЕЙНОГО ЗНАЧЕННЯ
В УКРАЇНІ (1910-і роки)**

Історія охорони культурних цінностей в Україні на початку ХХ ст. знайшла певне висвітлення у різноманітних за проблематикою і жанром публікаціях. Дорадянській історіографії пам'яткоохоронної справи притаманний скоріш інформаційний, популяризаторський характер, ніж науковий. У ній фактично не знайшли відображення всі форми й напрями діяльності Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва. Єдиний виняток становлять досліджені та реставровані ним Звіринецькі печери, яким присвятили свої публікації члени товариства І. Каманін¹ та О. Ертель². Тепер вони набули джерелознавчого значення, як і газетні повідомлення про роботу зазначеного товариства.

Одним із перших сучасних дослідників звернув увагу на його діяльність І. Гирич, який охарактеризував фонд товариства, що зберігається в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві³. У новітній українській історіографії з'явилися праці з історії охорони пам'яток в Україні, в яких знайшли певне відображення переважно ті напрями його роботи, що пов'язані зі збереженням нерухомої частини культурної спадщини. До них належать праці С. Заремби⁴, Т. Григор'євої та Г. Денисенко⁵, С. Кота⁶, О. Нестул⁷, вступна стаття колективу авторів «Київ з околицею» тому «Київ» Зводу пам'яток історії та культури України⁸, окремі розділи колективних монографій, підготовлених в Інституті історії України НАН України, — «Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика»⁹, «Історико-культурна спадщина України: проблеми дослідження та збереження»¹⁰, кілька статей біографічного довідника про видатних діячів історико-краєзнавчого руху України¹¹ та ін. О. Воронцова ґрунтовно вивчає археологічні дослідження товариством Звіринецьких печер¹², С. Гаврилук звернулася до його роботи зі збереження волинських старожитностей¹³. Однак у цих та інших працях українських учених залишається мало-вивченим напрямом музейна діяльність Київського товариства охорони пам'яток.

Поява Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва була зумовлена суспільною потребою у пам'яткоохоронній структурі

загальноукраїнського масштабу як повноважного і координуючого органу зі збереження пам'яток всіх типів і видів. Ініціатором його створення виступило на початку XX ст. Історичне товариство Нестора-літописця. Статут товариства зареєстровано 11 березня 1910 р. Метою нової громадської структури було визначено «розшукування та охорона всілякого роду пам'яток старовини і мистецтва», територією діяльності — Бессарабська, Волинська, Гродненська, Катеринославська, Київська, Люблінська, Мінська, Подільська, Полтавська, Чернігівська і Херсонська губернії¹⁴.

Це положення було ухвалено після тривалих дебатів, при повному розумінні неможливості охопити зазначену територію у всій цілісності, оскільки товариство було обмежене людськими й матеріальними силами і коштами. Для здійснення своїх завдань товариство мало проводити наукові дослідження та реєстрацію місцевих пам'яток старовини; клопотати перед урядовими установами щодо вживання заходів з відновлення й охорони таких пам'яток, які перебувають у віданні приватних осіб, товариств і установ; споряджати археологічні й археографічні експедиції для огляду, вивчення та збирання стародавніх пам'яток; проводити за дозволом Імператорської археологічної комісії археологічні розкопки на громадських, казенних і церковних землях, на приватних ділянках — за згодою власника; розшукувати в урядових, станових і громадських установах, у приватних осіб старовинні архівні справи, папери і документи, що мають наукове значення, вживати заходів для їх охорони; обговорювати наукові доповіді та видавати наукові праці своїх членів, влаштовувати публічні читання за тематикою наукових досліджень, виставки старожитностей; влаштувати музей і бібліотеку товариства.

З розгортанням археологічних досліджень товариства постала потреба у зберіганні знайдених матеріалів і предметів. На засіданні Розпорядчого комітету 11 вересня 1912 р. його голова О. Мердер виступив з ініціативою покласти початок невеликому власному музею. Але через відсутність коштів створити повноцінний музей не було можливості. Тому спочатку вирішили купити шафу для надходжень і встановити її в експозиції Воєнно-історичного музею, на що дав згоду його завідувач С. Крейтон. Загальні збори Київського товариства охорони пам'яток 25 січня 1913 р. обрали хранителем музею О. Ертеля¹⁵. У червні він подав до Ради товариства записку, в якій зазначав, що прийняти пропозицію Воєнно-історичного музею неможливо, оскільки той сам орендує невелике за розмірами приміщення в Київського художньо-промислового і наукового музею.

Збірка музею комплектувалася переважно за рахунок дарунків та археологічних знахідок, іноді — шляхом закупок. Її основу складала археологічна колекція з Києва та його околиць, однак поступово, з поширенням діяль-

ності товариства, почали надходити предмети музейного значення з інших регіонів краю. Так, у грудні 1912 р. дійсний статський радник І. Карва-совський подарував товариству два фрагменти старовинної мостової із зубів вола, знайдені в с. Кримне Володимир-Волинського повіту (тепер Старо-вижівського р-ну Волинської обл.)¹⁶.

Впродовж 1912–1913 рр. під час спостережень за будівельними роботами на вулицях Рейтарській і Мало-Володимирській в Києві було знайдено численні матеріали, передані музею: череп з поховання приблизно XVII ст.; монети царя Олексія Михайловича, Яна Казимира, Сигізмунда III; передню частину гранчастого рушничного дула, кістяну пластинку з нижньої частини шабельних піхв, гравійовану вишуканим орнаментом (погрудне зображення козака в ківері й турці та стилізованої змії); предмети домашнього вжитку: амфороподібну чорну посудину з двома ручками (такі траплялися біля Десятинної церкви в культурному шарі XI ст.); черепки світло-червоних глиняних амфор, в яких зберігали зерно або рідину, з лінійним паралельним орнаментом по краю найбільш розширеної частини і двома ручками; цілі й фрагментовані посудини з білої глини; уламки домашнього глиняного посуду, ціле жорно і фрагменти, стародавню цеглу, уламки скляного посуду; залізні речі: підкови взуття XVII ст., залізний замок, кільце (можливо, ланка ланцюга) з невеликим мідним хрестиком, пружинні щипці; предмети різного призначення: три уламка дзвону з листяним орнаментом, невеликий плавильний тигель, уламок товстої плитки темно-зеленої смальти¹⁷. Надійшли також предмети, виявлені при розкопках в Китаєве, Пронівщині, Виті Литовській.

1913 р. музейні колекції розмістили в Педагогічному музеї¹⁸ (сучасна адреса — вул. Володимирська, 57), де було виділено терміном до травня 1916 р. частину приміщень бібліотеки. Вітрин не вистачало, тому довелося речі поставити на кількох полицях. Система розміщення колекцій — за місцем знахідки¹⁹. Хранитель вважав за потрібне підготувати каталог колекцій, а після відкриття — сповіщення в місцях діяльності товариства про присилання до музею старовинних речей.

3 березня 1914 р. Рада товариства присвоїла закладу назву — Музей Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва²⁰. Музейна збірка за своїм змістом певною мірою дублювала археологічні колекції Київського художньо-промислового і наукового музею, але була значно меншою за кількістю одиниць зберігання. Вона містила зразки археологічних культур з первісних стоянок на Виті Литовській і Почайні, колекції орнаментованих і не орнаментованих черепків, кремінних знарядь, кісток тварин. Первісні культури були представлені також знахідками з досліджених курганів: керамікою, предметами побуту, прикрасами, мушлями,

предметами ритуалу, глиняними статуетками, уламками гранітних сокир, залізними цвяхами, двома залізними бойовими сокирами, кількома черепами і кістяками. До складу колекцій давньоруської доби входила велика кількість старожитностей: залишки тканин, колти, сережки, каблучки, зброя, мозаїка, емаль, смальта, посуд цілий і в черепках, частини скляних браслетів, скло різної форми і техніки виготовлення, хрести, енколпіони, багато шиферних пряслиць, у тому числі з написами та символами. До пізнішої епохи належали предмети побуту, зброя, кераміка з орнаментами і поливою, велика кількість кахель. Після впорядкування щоденників і креслень розкопок їх передавали до музею, надходили і плани та розрізи найбільш цікавих споруд, а також фотографії розкопок²¹. Серед інших предметів — план Києва 1806 р.; зброя: бінокль польовий, шпаги XIX ст., палаш XVIII ст.

28 травня 1914 р. музей поповнився давньоруським скарбом з вул. Трьохсвятительської, 14 в Києві, переданий власницею садиби Т. Давидовою. До його складу входили два парні золоті колти з перегородчастою емаллю, на їх лицьовому боці — Сирин, на звороті — хрест у колі; дві золоті сережки київського типу різних розмірів; три золоті різні сережки київського типу на намистинах по вісім кружків, у кожному по трикутнику з рельєфної зерні, між кружками — горельєфні хрестики з п'яти зерен кожний; одна золота сережка київського типу, орнаментом в якій служить зображення рівнокінцевого хреста, кінця якого розширені й заокруглені; дві непарні золоті сережки київського типу; мідний енколпій, один срібний витий браслет з орнаментованими кінцями (складався з чотирьох фрагментів)²².

У тому ж році до музею надійшли знахідки з поховання в с. Тирлівка Гайсинського повіту (тепер район Вінницької обл.): уламок залізного меча, сльозниця зі скла, теракотова посудина і каблучка зі склоподібної маси. Було передано і весь речовий матеріал, зібраний під час спостережень за будівельними роботами в історичному ядрі Києва та на його околицях. Матеріал супроводжувався точним зазначення місця і часу їх знайдення, позаміські речі — детальними щоденниками розкопок. Серед надходжень 1914 р.: бойові сокири різних епох, «тисячниця» з пров. Десятинного, в якій було понад 500 трифунтових гарматних ядер; зливки свинцю для військових цілей, велика кількість кременних виробів (стріли, скребачки тощо), первісна кераміка з орнаментом, інвентар курганних поховань (буси зі срібла, сердолику, гірського кришталю, бурштину, мастики та фінікійського скла, скроневі кільця із срібла та бронзи).

Потрапили до музею і матеріали, знайдені під час розкопок фундаменту давньоруського палацу навпроти будинку № 6 у цьому ж провулку: невеликий скарб, що складався з чотирьох електрових гривень, і фрагменти

трьох скляних арабських посудин-стаканів з виконаними на них золотом і кіновар'ю фігурами царя і двох цариць з німбами над головами. Жінки були зображені з малими віялами, чоловік — з мечем. На одному стакані містилися зображення святих. В центрі — святий на троні, обабіч — святі, одягнені в розкішні золоті облачення. Одна з посудин — східна, дві інші — грецькі. Серед знахідок — нижні частини ще двох подібних судин, але без фігур, узор на них частково розписний, частково рельєфний; осколки подібної ж судини (роздавлені гривнями київського типу, що були в них); срібні монетні гривні київського типу. Поряд було знайдено срібну печатку — пластинку з ручкою. На пластинці — напис, з якого читалося лише «Александр», інше слово — нерозбірливе. У тому ж році в провулку знайшли старовинні чавунні ядра²³. Незважаючи на те, що кількість археологічних колекцій була невеликою, всі речі мали наукову цінність, тому що було точно відомо, на якому місці, коли і ким їх було знайдено.

1915 р. О. Турчанинова пожертвувала музею венеціанську підвіску із зображенням Христа на престолі, на звороті — св. Марка і дожа Дандоло, імовірно, Генріха, учасника четвертого хрестового походу на початку XIII ст.; підвіску з фініфтю; мідний наперсний хрест учасника Севастопольської кампанії; верхню частину по міді позолоченого штампа із зображенням погруддя імператриці Катерини II²⁴.

Почесний голова товариства Ф. Трепов запропонував зібрати в Києві якомога повнішу збірку портретів намісників і генерал-губернаторів Південно-Західного краю. В лютому 1914 р. О. Мердер звернувся з цього питання в Кам'янець-Подільський до князя В. Баратова, який зібрав світлини й скляні негативи з портретами майже всіх генерал-губернаторів Південно-Західного краю, починаючи з 1861 р. Власник виявив готовність надати негативи для перезйомки²⁵. Врешті-решт товариство придбало або отримало в подарунок низку портретів, для яких зробило власним коштом рами: генерал-ад'ютанта О. Безака, генерал-прокурора О. Беклешова, генерал-ад'ютанта Д. Бібікова, князя І. Васильчикова, камергера О. Гірса, генерал-ад'ютантів М. Драгомирова, О. Дрентельна, князя О. Дондукова-Корсакова, графа О. Ігнат'єва, академіка В. Іконникова, генерал-ад'ютанта М. Клейгельса, графа М. Кречетникова, першого голови товариства — єпископа Чигиринського Павла (Преображенського), графа П. Рум'янцева-Задунайського, шталмейстера М. Суковкіна, генерал-ад'ютантів В. Сухомлинова і Ф. Трепова, генерала від інфантерії Т. Тутолміна, генерал-ад'ютанта М. Черткова, графа В. Шереметєва²⁶.

З початком Першої світової війни завідувач будинком Педагогічного музею запропонував товариству звільнити приміщення, яке призначалося для вчительок шкіл Галичини. О. Ертель відчайдушно намагався врятувати

музейні колекції. Він писав голові Ради, що переміщення загрожує змішанням речей, зникненням, псуванням, втратою їх наукового значення. Але питання вирішити не вдалося за браком приміщень у місті. В жовтні 1915 р. О. Ертель перевіз упаковані в ящики колекції у власну квартиру на вул. Рейтарській, 30 (будинок не зберігся). Окремі речі розмістили на квартирі О. Мердера (вул. Шовковична, 22; не зберігся), в пансіоні Є. Левашової (вул. Володимирська, 54; нині займає Президія НАН України) та в Педагогічному музеї²⁷. У фонді товариства зберігся лист дружини О. Ертеля до О. Мердера від 18 вересня 1916 р. з проханням забрати речі з квартири. У жовтні 1916 р. Києво-Печерська лавра погодилася розташувати експонати у Великій лаврській дзвіниці, куди їх було перевезено 1917 р.²⁸

31 березня 1918 р. відбулось екстрене засідання Ради товариства в приміщенні Київського художньо-промислового і наукового музею, на якому обговорювалася доля музейної збірки. На ньому були присутні: директор міського музею М. Біляшівський і архітектор К. Іваницький; члени Ради: С. Дроздов, Ю. Кулаковський, В. Леонтович, О. Мердер, В. Обремський, М. Пахаревський, В. Пещанський, Д. Туткевич і В. Щербина. Міський музей запропонував перевезти ящики в його будинок, на що присутні погодились²⁹.

17 лютого 1919 р. М. Біляшівський прийняв до Київського художньо-промислового і наукового музею від Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва (передавав О. Мердер) два золоті колти з перегородчастою емаллю (зі скарбу на вул. Трьохсвятительської); дві золоті сережки київського типу; дві скляні судини з фігурами, виконаними кіновар'ю і золотом; осколки третьої судини; три срібні монетні гривні; дерев'яний хрест; металевий хрест зі стеклами XIX ст.; табличку з хрестиком, візантійською монетою (загалом п'ять предметів); скляну пляшку з підвалу Київської ратуші; рейтарський палаш; якутський ніж. 19 лютого 1919 р. хранитель археологічного відділу музею В. Козловська прийняла додатково золоту дужку одного з колтів; нижню частину скляної судини, прикрашеної орнаментом кіновар'ю; кривий східний ніж³⁰.

1920 р. музейні колекції Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва було передано Українському науковому товариству в Києві. На засіданні секції мистецтв УНТ 22 лютого 1920 р. було ухвалено прийняти музей і бібліотеку товариства охорони пам'яток, запросивши членів товариства до розбирання колекцій; залишити за колекціями надані їм імена й прізвища збирачів й жертводавців³¹.

Товариство опікувалося збереженням пам'яток музейного значення і в інших регіонах. 1911 р. киянин М. Фореггер фон Грейфентурич описав товариству свої враження від огляду музею Луцького Хрестоздвиженського

братства. Він повідомив, що недавно музей розмістили в окремій кімнаті при богадільні, дерев'яний будинок якої розташований поза огорожею колишнього костюлу Бернардинського ордена, перетвореного на православний собор. Діяльну участь у справах музею брав товариш голови Луцького окружного суду К. Богуславський, який супроводив кожний предмет приблизним описом і зазначенням місця його надходження. Музей, за свідченням кореспондента, перебував у вкрай незадовільному стані. Чотири портрети уніатських єпископів висіли в холодному коридорі, фарба осипалася, полотно і рами були прибиті цвяхами до стіни, перебували у небезпеці ікони, що висіли біля груби. Колекції не були впорядковані за певною системою. Листи і грамоти єпископів вкладено в затісний конверт, в місцях згинів папір почав обсипатись. У складі збірки — рукописне Євангеліє XVII ст., плани і рисунки церков, хрести. Під сходами в соборі — дерев'яні, позолочені і пофарбовані статуї євангелістів, які ніким не охоронялися.

У травні 1912 р. Київське товариство охорони пам'яток направило лист за підписом голови Ради — київського губернатора О. Гірса до Луцького православного братства, в якому просило повідомити, які міри приймаються ним з популяризації, опису й каталогізації майна музею та охорони скульптур євангелістів — решток оздобы Бернардинського костюлу. У листі підкреслювалося, що це пам'ятки церковного мистецтва, тому вимагають шанобливого до них ставлення власників, товариства і держави. Голова Луцько-Дубненського з'їзду мирових посередників В. Дубиненко повідомив О. Гірсу, що на другий день після одержання від нього листа чотири різьблені дерев'яні статуї євангелістів перенесено в окреме приміщення³².

Товариство охорони пам'яток виступило ініціатором створення Київського єпархіального церковно-археологічного музею, який планували розмістити на нижньому поверсі будинку митрополита на території колишнього Софійського кафедрального монастиря. Ідею створення такого музею плекав ще перший голова товариства — єпископ Павло (Преображенський), який був занепокоєний тим, що церкви (головним чином, сільські), в яких зберігається багато церковних старожитностей, не завжди ставляться до них належним чином. Доведені до злиднів, вони продають речі, що мають велику історичну та наукову цінність: ікони, облачення та ін. Церковні речі гниють у сирих підвалах і дзвіницях. Владика мав намір зібрати всі цінні предмети, які вже вийшли з ужитку, й помістити їх в митрополичому будинку або в Києво-Печерській лаврі. Він звертався з цього питання до митрополита Флавіана (Городецького), який поставився прихильно до його пропозицій³³.

Причини, чому товариство переймалось організацією такого музею, полягали в тому, що Церковно-археологічний музей при Київській духовній

академії був переповнений, а предмети церковного вжитку, що мали значну цінність, швидко зникали (ікони, начиння, книги, облачення) або потрапляли в руки скупників і приватних колекціонерів. Багато їх можна було зібрати в старих церквах³⁴. 24 жовтня 1912 р. О. Гірс написав доповідну записку митрополиту Флавіану (Городецькому), в якій виклав думку Ради товариства, що пам'ятки, зокрема і церковної старовини, гинуть через дві головні причини: 1) незадовільний існуючий порядок зберігання пам'яток, який має бути докорінно змінений; 2) можливість легкого і безконтрольного переходу пам'яток старовини з місць зберігання в сторонні руки шляхом продажу, обміну тощо³⁵. Рада товариства пропонувала створити спеціальний музей, де мали зосереджуватись усі старовинні церковні предмети і де під наглядом досвідчених людей їх би зберігали, розподіляли за групами і робили доступними для огляду і вивчення. Пропонувалося відвести під музей частину Києво-Софійського митрополичого будинку, який переважно пустував. Важливо й те, що сам будинок був пам'яткою старовини і підлягав охороні. До того ж він розташовувався в центрі міста³⁶.

Ідею було реалізовано певною мірою 1919 р. Член Софійського комітету УАН, мистецтвознавець Г. Лукомський та його помічники створили музей собору Святої Софії, який розміщувався в будинку митрополита. Тут було зібрано рештки колон, капітелей, уламки плит, мозаїк, які до того безладно валялись у хрещальні. В окремих вітринах експонувалися фрагменти всіх п'яти шарів підлоги, фотографії, креслення, малюнки, книжки та інші матеріали, що стосувалися історії собору. Планувалося розгорнути на базі цього музею Всеукраїнський музей історії релігійного культу³⁷. Вцілілі колекції музею ввійшли до збірки Софійського архітектурно-історичного заповідника, організованого 1934 р.³⁸

У квітні 1916 р. Московське археологічне товариство звернулося до Київського товариства охорони пам'яток з приводу опублікованої ним кореспонденції в «Московском листке» від 17 березня, в якій йшлося, що 1915 р. за розпорядженням митрополита Київського Флавіана (Городецького) з Києво-Печерської лаври і Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря було передано Державному банку на потреби війни 43 пуда старовинного срібного посуду, з якого 40 виробів уже переплавлено. Московське товариство просило повідомити, чи відомо Київському товариству про цей випадок «розкрадання» старожитностей і чи були запрошені його члени для огляду та відбору речей, що передавалися на сплав. Пропонувалося надалі фотографувати такі речі. В липні 1916 р. Ф. Титов повідомив, що всі монети перед передачею в банк були сфотографовані лаврським фотографом, світлини зберігаються в Лаврській ризниці, тому слід спростувати повідомлення в газетах про передачу стародавніх речей.

Він розмовляв з єпископом Чигиринським Никодимом (Кротковим) — настоятелем Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря та архімандритом Амвросієм (Булгаковим) — намісником Лаври і дивився документи в справі пожертвування золотих і срібних речей. Свято-Михайлівський монастир взагалі не жертвував такого посуду, а передав понад 3 пуда срібла різної проби у 18 шматках, а також фрагменти старого начиння та ветхого облачення. Відбір був зроблений за вказівкою місцевих археологів з числа членів Церковно-археологічного товариства. Цінні археологічні облачення, навіть стародавні та старі, зберігаються, як і раніше, в ризниці. Києво-Печерська лавра передала 22 золоті медалі, 96 золотих монет і 7 злитків золота, а також 45 пудів 37 фунтів 62 золотих срібла різної проби, переважно лому іконних риз, 65 пудів потертої мідної монети. У відділ ручної зброї Київського артилерійського складу передано 247 пудів 5 фунтів червоної міді, 165 пудів 10 фунтів жовтої міді та 31 пуд 30 фунтів цинку³⁹.

Отже, діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва зі збереження пам'яток музейного значення була спрямована головним чином на розбудову власного музею, що було зумовлено проведенням археологічних розкопок та розвідок у Києві та на його околицях, організацією спостережень за земляними роботами під час будівництва нових споруд та прокладання вулиць, під час яких знаходили значну кількість археологічних пам'яток. Основою музейного зібрання були археологічні колекції. Лише незначну частину музейних предметів складали закуплені та подаровані речі, а також матеріали з інших регіонів Наддніпрянської України. Виходячи з усталених ознак класифікації музеїв у сучасній музеології⁴⁰, за змістом своїх колекцій музей мав перспективу перетворитися на археологічний заклад у профільній групі історичних музеїв, за масштабом діяльності — на крайовий. За приналежністю він був громадським культурним закладом.

У музеї було впроваджено систематизацію археологічних колекцій за місцем їх виявлення. Їх наукова цінність забезпечувалася насамперед тим, що всі знахідки супроводжували щоденники та креслення розкопок або документи, в яких було зафіксовано місце та обставини виявлення речей. Крім того, колекціям присвоювались імена збирачів та дарувальників. Таким чином, музейні предмети були атрибутовані, паспортизовані і класифіковані. Планувалося скласти й опублікувати каталог колекцій.

Музей зберіг для української культури невелику за чисельністю, але вельми цінну збірку археологічних музейних пам'яток. В їх числі — давньоруський скарб з вул. Трьохсвятительської, 14; речі зі Звіринецьких печер та інші матеріали, які сьогодні зберігаються в кількох київських музеях та в Ермітажі в Санкт-Петербурзі. Разом з тим, до музею потрапляли випадкові

речі, в основному, шляхом подарунків. Непрофільною для нього була і колекція портретів вищих посадових осіб краю та голів товариства охорони пам'яток. Все це мало наслідком дублювання за змістом деяких колекцій Київського художньо-промислового і наукового музею.

Музей не мав власного приміщення, тому не побудував відкритої для публічного огляду експозиції. Його збірка мала скоріш науковий характер й була доступна обмеженому колу осіб.

Другим напрямом музейної діяльності товариства було прагнення зберегти в інших регіонах країни предмети музейного значення, про небезпеку яким повідомляли кореспонденти з місць; третім — врятувати церковні старожитності, якими володіли українські храми та монастирі та не завжди цінували їх історичну, наукову та мистецьку вартість. Тому члени товариства намагалися заснувати єпархіальний церковний музей. Він мав зберігати православні старожитності, що перебували в церковному вжитку на території України, й цінності з ризниць українських храмів.

---

¹ Каманин И. Зверинецкие пещеры в Киеве (их древность и святость). — К.: Типография Киево-Печерской лавры, 1914. — 168 с.

² Эртель А. Древние пещеры на Зверинце в Киеве. — К., 1913. — 46 с.

³ Гирич І. Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва // Пам'ятки України. — 1988. — № 3. — С. 58–59.

⁴ Заремба С. З. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність. — К., 1995. — 448 с.; Його ж. Нариси з історії українського пам'яткознавства. — К., 2002. — 204 с.

⁵ Григор'єва Т., Денисенко Г. З історії збереження історико-культурної спадщини України: діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». — К., 1993. — Т. 3. Історія. — С. 115–122.

⁶ Кот С. Витоки: з передчасів Українського товариства охорони пам'яток історії та культури // Пам'ятки України: історія і культура. — 2005. — № 2. — С. 128–139.

⁷ Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. 1917–1941 рр. — К., 1995. — Ч. І. 1917 р. — середина 1920-х рр. — 280 с.

⁸ Асєєв Ю., Веселова О., Єжов В. та ін. Київ з околицею // Київ: Енцикл. вид. — К., 1999. — Кн. 1, ч. 1: А–Л / Редкол. тому: відп. ред. П. Тронько та ін.; упоряд.: В. Горбик, М. Кіпоренко, Л. Федорова. — С. 7–136.

⁹ Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика. — К., 2007. — 336 с.

¹⁰ Історико-культурна спадщина України: проблеми дослідження та збереження / Відповід. ред. В. Горбик. — К., 1998. — 399 с.

¹¹ Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України. Біографічний довідник. — К., 2005. — Ч. 1. — 351 с.; Ч. 2. — 346 с.

¹² Воронцова О.А. З історії дослідження Звіринських печер у Києві // Український історичний журнал. — 1995. — № 5. — С. 120–126; *Ії ж.* З історії київського Звіринця // Українська культурна спадщина XVII–XX ст. 36. статей. — К., 1995. — С. 32–54; *Ії ж.* Історія «Звіринської справи» // Питання культурології. Міжвідомчий збірник. — К., 1994. — № 12. — С. 44–51; *Ії ж.* Дослідження та відродження середньовічної пам'ятки історії та культури України — Звіринського печерного комплексу у Києві: дис... канд. іст. наук: 17.00.01А / Київський держ. ін-т культури. — К., 1996. — 150 с.

¹³ Гаврилюк С.В. Вивчення й збереження волинських старожитностей Київським товариством охорони пам'яток старовини і мистецтва // Питання історії України: Збірник наукових статей. — Чернівці, 1998. — Т. 2. — С. 279–290.

¹⁴ Устав Киевского общества охраны памятников старины и искусства. — К., 1910. — С. 3.

¹⁵ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі — ЦДІАК України). — Ф. 725. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 107, 114, 158.

¹⁶ Там само. — Арк. 134.

¹⁷ Там само. — Арк. 130.

¹⁸ Там само. — Арк. 118, 119.

¹⁹ Там само. — Спр. 26. — Арк. 17.

²⁰ Там само. — Спр. 3. — Арк. 185.

²¹ Там само. — Арк. 172–179.

²² Там само. — Спр. 26. — Арк. 36.

²³ Там само. — Спр. 3. — Арк. 222–223.

²⁴ Там само. — Спр. 70. — Арк. 20.

²⁵ Там само. — Спр. 58. — Арк. 3–4.

²⁶ Там само. — Спр. 3. — Арк. 249, 261.

²⁷ Там само. — Спр. 23. — Арк. 33.

²⁸ Там само. — Спр. 4. — Арк. 31; Спр. 26. — Арк. 79, 81, 87, 89, 112.

²⁹ Там само. — Спр. 23. — Арк. 33.

³⁰ Там само. — Спр. 84. — Арк. 2–7.

³¹ Музей і бібліотека «Киевского общества охраны памятников старины и искусства» // Збірник секції мистецтв Українського наукового товариства. — К., 1921. — № 1. — С. 161.

³² ЦДІАК України. — Ф. 725. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 51–52; Спр. 6. — Арк. 119, 122, 125–127.

³³ Там само. — Спр. 36. — Арк. 4–5.

³⁴ Там само. — Спр. 3. — Арк. 107, 116.

³⁵ Там само. — Спр. 36. — Арк. 1.

³⁶ Там само. — Спр. 36. — Арк. 1–3.

³⁷ Нестуля О. Вказ. пр. — С. 78–80.

³⁸ Софийский заповедник в Киеве: Фотопутеводитель. — К., 1978. — С. 20.

³⁹ ЦДІАК України. — Ф. 725. — Оп. 1. — Спр. 73. — Арк. 1–4.

⁴⁰ Равикович Д.А. Классификация музеев // Российская музейная энциклопедия. — М., 2001. — Т. 1. — С. 273.